

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

*К. В. ІГНАТЕНКО,
І. А. ЛАЗУРЕНКО*

Проблема трудової міграції існує в Україні вже багато років. Але до останнього часу не вважалося за потрібне звертати увагу на проблеми дітей трудових мігрантів. Водночас, від'їзд батьків з метою працевлаштування за кордон призводить до негативних процесів, особливо якщо діти трудових мігрантів навчаються в школі. У зв'язку із цією складною сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей трудових мігрантів, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Більш гостро відчуває дитина відсутність матері, внаслідок чого з'являється загроза виникнення депривації та дезадаптації.

Мета статті - розглянути деякі аспекти соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів, визначити можливі шляхи запобігання проявам дезадаптивної поведінки дітей у школі.

В літературі тема трудових мігрантів вивчалася різними науковцями. Такий аспект як особливості життєдіяльності дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка, розглядається у працях А. Акмалова, В. Капіцина, Я. Раєвської, В. Торохтія. Аспекти емоційно-вольової сфери підлітків із сімей трудових мігрантів вивчали В. Мухіна, А. Прихожан. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів висвітлювалася у працях Н. Гордієнко, А. Ізотової, І. Стародубцевої, І. Трубавіної.

Найбільш уразливими є діти розлучені з батьками, що змушені рости без батька чи матері, а то і без обох батьків. Розглянемо, які саме негативні наслідки може мати еміграція батьків для особистості дитини.

Так, для виявлення гострих проблем дітей, батьки яких є трудовими мігрантами, ми опитали експертів, серед яких були працівники служб у справах дітей, управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, педагоги, соціальні педагоги й шкільні практичні психологи. Експертами здебільшого були виділені такі негативні зміни в поведінці дитини: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, агресивна та неспокійна поведінка, вживання алкоголю й наркотиків, тютюнопаління.

Експерти стверджують, що з від'їздом батьків частішають прояви девіантної поведінки у дітей. Дитина стає агресивнішою, починає прогулювати школу, скоює дрібні правопорушення, як-то пошкодження шкільного інвентарю, участь у бійках, порушення суспільного порядку. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор, що часто і є причиною пропуску занять у школі. Відомі випадки залучення дітей трудових мігрантів до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва.

Загалом, серед проблем, які постають перед дітьми заробітчани, експерти виділяють такі:

- проблеми психологічного характеру (сум за батьками, пригнічений стан, відсутність підтримки, відчуття незахищеності, складність прийняття рішень);
- проблема дозвілля;
- проблеми з навчанням;
- проблеми знаходження спільної мови з оточенням (сварки з родичами, непорозуміння з друзями тощо);
- матеріальні проблеми.

За даними досліджень, дві третини дітей стикаються з вищевказаними проблемами [3].

На думку шкільних практичних психологів, діти трудових мігрантів почуваються самотніми, соціально занедбаними, переживають внутрішній психологічний дискомфорт, не мають відчуття опори. Практичні психологи відмічають такі основні причини звернень до них дітей заробітчани та запитів третіх осіб (родичів, вчителів): труднощі в регуляції власної поведінки (девіантна поведінка, агресивність, складні взаємини з членами родини, однолітками); потреба емоційної підтримки; особистісні проблеми (депресія, втрата інтересу до життя, почуття провини, стосунки з протилежною статтю); тривожність; труднощі у навчально-пізнавальній діяльності. Стосовно запитів третіх осіб, то тут найчастіше причиною звернень стає девіантна поведінка та депресивні стани [1].

Підсумовуючи, спробуємо визначити, які психоемоційні переживання характерні для дітей трудових емігрантів і які їх причини:

- Переживання втрати. Для дитини така тривала розлука з батьками є надзвичайно болісною і викликає почуття туги, нестерпний біль розлуки, відчуття покинутості.

- Відсутність відчуття опори. Сім'я є важливою опорою навіть для дорослої людини, що вже казати про дитину, що повністю залежна від дорослих і не може дати собі раду сама. Коли сім'я втрачає цілісність, дитина не відчуває себе в безпеці.

- Образа на батьків. Відчуваючи себе покинутою, дитина буде відчувати образу чи навіть злість на батьків, які її покинули. Батьки, як правило, не втомлюються повторювати, що вони змушені повіритися по чужих краях і важко працювати лише заради блага дитини, а тому будь-які дитячі образи будуть розглядатися як прояв невдячності.

- Почуття провини. Образа та злість на батьків, а також розмови про каторжну працю заради дитини будуть викликати у неї почуття провини, часто неусвідомлене.

- Занижена самооцінка. Той факт, що батьки її покинули, може створити в дитини відчуття, що вона погана, недостойна їхньої любові.

Отже, як бачимо, досвід роботи з дітьми трудових мігрантів показує, що вони стикаються з низкою серйозних труднощів психоемоційного характеру, схильні до депресивних станів та девіантної поведінки, а отже, потребують відповідного психологічного супроводу. Також цим дітям важко визначитися із ролями, які відіграє кожен у сім'ї, а особливо із їхньою власною роллю в сім'ї. Слід також зазначити, що ситуація відсутності матері сприймається як більш несприятлива, ніж ситуація відсутності батька.

Відсутність батьків призводить до дезадаптації, що може бути результатом внутрішньої чи зовнішньої і нерідко комплексної дегармонізації взаємодії особистості дитини та сім'ї, яка проявляється у внутрішньому дискомфорті, порушеннях навчальної діяльності, поведінки і взаємовідносин особистості з навколишніми її людьми.

Актуальність описаної теми говорить про те, що є необхідність у розробці та впровадженні у практичну діяльність технологій соціальної, соціально-педагогічної і психологічної роботи соціальних працівників, психологів та педагогів, які безпосередньо працюють з дітьми трудових мігрантів, зокрема щодо попередження й мінімізації наслідків розлучення з батьками. В світовій практиці розроблено чимало кейсів, з якими працюють спеціалісти соціальної сфери. У своєму дослідженні ми розглянемо деякі з них.

З метою вивчення проблем дітей трудових мігрантів нами проведено дослідження у чотирьох загальноосвітніх школах міста Старобільськ Луганської області. Опитано 20 дітей віком від 7 до 16 років, чії батьки або один із батьків вимушені за різних обставин виїхати з міста постійного проживання „на заробітки”. Було проведено оцінювання потреб й розроблений план соціального супроводу, який включав супровід педагогічний та психологічний за потребою. Для ефективної організації соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів ми зібрали повну інформацію про причини, сутність і часові межі процесу їх дезадаптації. Це можливе тільки при проведенні постійної діагностичної роботи. При вивченні дезадаптації ми діагностували як індивідуальні, суб'єктивні чинники, так і соціальні, що включають характеристику мікросоціумів, міжособистісних відносин на різних рівнях і т. д.

Ми дійшли висновку, що серед усіх заходів соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів пріоритетом є профілактична робота, у рамках якої об'єднуються зусилля різних фахівців, що створюють цілісну систему допомоги дітям. У нашій практиці були випадки, коли спеціалісти із соціальної роботи у межах школи, яку відвідують діти трудових мігрантів, надавали дитині психологічну та соціальну допомогу, створюючи дитячі ігрові простори. Наприклад, через діяльність фонду Terre des Hommes. Це швейцарський громадський та аполітичний фонд, який працює більш ніж у 35 країнах світу. Діяльність фонду зосереджена на питаннях захисту дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. В Україні фонд розпочав свою діяльність як відокремлений підрозділ Фонду „Terre des Hommes” на початку 2015 року. В рамках проекту фонд охопив 91 дитячий заклад (школи, центри позашкільної роботи та дитячі садки), куди були передані матеріали й інвентар для організації психосоціальних занять із дітьми та дорослими у 8 районах Луганської області (Марківський, Біловодський, Новопсковський, Білокуракинський, Старобільський, Станично-Луганський, Новоайдарський та Попаснянський райони, а також м. Сєверодонецьк). У рамках проекту було організовано та проведено психосоціальні заняття з дітьми, у тому числі з дітьми, які розлучені з батьками через трудову міграцію.

До основних методів соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів належать:

- консультативно-роз'яснювальна робота з батьками, педагогами;
- мобілізація виховного потенціалу середовища, робота з контактними групами неповнолітнього, у тому числі сім'єю;

- організація корекційно-роз'яснювальної діяльності залежно від рівня дезадаптації, залучення необхідних спеціалістів, звернення за допомогою до спеціалізованих закладів, центрів, служб;

- патронаж дезадаптованих неповнолітніх.

Також одним із напрямів соціальної профілактики є соціальний контроль за умовами виховання дезадаптованих підлітків, які внаслідок певних обставин розлучилися з батьками.

Соціальний контроль передбачає:

- активний захист порушених прав підлітків, співпрацю у цьому питанні з правоохоронними органами і громадськістю;

- попередження та припинення різного роду відхилень поведінки, коли соціальна непристосованість підлітка вимагає використання певних санкцій до нього самого і до осіб, зайнятих його вихованням.

До змісту профілактичної роботи з сім'ями трудових мігрантів належать дії, спрямовані на проведення освітньо-профілактичних заходів, а саме:

- поширення профілактичної інформації (друкована інформація, засоби масової інформації, міжособистісні стосунки та ін.);

- формування вмій і навичок здорового способу життя, застереження формування пронаркогенних моделей поведінки;

- ініціювання педагогічно-змістовної діяльності профілактичної роботи;

- організація заходів щодо виконання програми нормальної життєдіяльності особистості дезадаптованої дитини;

- превентивна робота з проблем алкоголізму, вживання тютюну серед дезадаптованих;

- пропагандистські заходи до міжнародних свят, всесвітніх днів без тютюну, алкоголю, наркотиків тощо;

- підготовка і проведення заходів щодо вирішення проблем підліткової злочинності;

- розробка і виготовлення методичних матеріалів для батьків, і спеціалістів, що працюють з даною категорією дітей, залежно від напряму профілактичної роботи;

- розробка й впровадження системи заохочення діяльності педагогів з первинної профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі.

Профілактика явищ дезадаптації реалізується через форми роботи, спрямовані на зведення до мінімуму ймовірності відхилень у поведінці

Основними шляхами, що сприяють попередженню та подоланню наслідків дезадаптації дітей та підлітків, є:

- створення оптимальних для дитини умов середовища;

- недопущення перенавантажень у процесі навчання через невідповідність рівня труднощів навчання індивідуальним можливостям дитини та організації навчального процесу;

- підтримка й допомога дітям в адаптації до нових для них умов;

- спонукування дитини до самоактивізації та самопроявлення у середовищі життєдіяльності, які стимулюють адаптацію й ін.;

- створення доступної спеціальної служби соціально-психологічної і педагогічної допомоги різним категоріям населення, які опинилися у складних життєвих обставинах: телефони довіри, кабінети соціально-психологічної та педагогічної допомоги, кризові стаціонари тощо;

- навчання батьків, вчителів і вихователів методиці роботи з попередження дезадаптації та подолання її наслідків;

- підготовка спеціалістів для спеціалізованих служб соціально-психологічної і педагогічної допомоги різним категоріям населення, що опинилися у складних життєвих обставинах тощо.

Проблема прояву дезадаптаційної поведінки у дітей трудових мігрантів є на сьогодні для нашої країни дуже актуальною. Залишаючись без батьків під наглядом близьких родичів, діти відчувають брак емоційного тепла, недостатню увагу до своїх справ з боку дорослих, а також отримують надмірну свободу та безконтрольність. Досвід роботи з дітьми трудових мігрантів показує, що вони стикаються з низкою серйозних труднощів психоемоційного характеру, схильні до депресивних станів і девіантної поведінки, а отже, потребують відповідного психологічного супроводу. В нашому дослідженні була контрольна група дітей, чії батьки від'їжджають на заробітки, віком від 7 до 16 років. З ними проводилися заходи з профілактики дезадаптивної поведінки, наприклад, поширення профілактичної інформації, формування вмій і навичок здорового способу життя; проведення освітніх заходів із навчання методам ненасильницького спілкування; здійснювалася адвокаційна діяльність з метою захисту прав дітей за потребою. Паралельно проводилася робота з оточенням – із батьками, за можливістю, у час їхнього приїзду додому та з дорослими, які їх заміщують. Отже, процеси міграції населення завжди будуть існувати і здійснювати на суспільство значний вплив. Головним завданням соціальних служб, що так чи інакше стикаються з міграцією у своїй роботі, є зведення до мінімуму тих негативних тенденцій і наслідків, що вона в собі несе.

Доцільними напрямками для подальших досліджень є вивчення впливу трудової міграції на українські сім'ї.

Список використаної літератури:

1. Варениця О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинах нелегальних трудових мігрантів / О. Варениця, О. Макаренко // Соціальна політика і соціальна робота, № 2–3, 2006. – С. 72–83.
2. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) / Г. Католик // Вісник Львівського університету. Філософські науки, вип. 1, 2008. – С. 220–228.
3. Ковальчук А. Психологічні наслідки трудової міграції для мігрантів та їхніх сімей / А. Ковальчук [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vuzlib.com.ua/articles/book/12600-Psikholog%D1%96chn%D1%96_nasl%D1%96dkj_tru/1.html
4. Ковальчук А. Уявлення про сім'ю в дітей трудових емігрантів / А. Ковальчук // Дитяча та юнацька психотерапія: теорія і практика / за заг. ред Г. В. Католик. – Львів: Астролбія, 2009. – С. 134–141.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : [навч.-метод. посібник] / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавінової, І. І. Цушка. – К. : ФОП „Купріянова”, 2007. – 240 с.